

TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

İdris Nebi UYSAL

Söz varlığı terimi, geniş anlamıyla bir dildeki sözlerin oluşturduğu bütünü, dar anlamıyla ise bir kişinin, eserin, yörenin veya topluluğun söz dağarcığında yer alan sözcükler toplamını anlatır. Bir dilin söz varlığının zenginleşmesi onun bilim, sanat ve edebiyatta işlenmesiyle mümkündür. Bu nedenle bilginler, şairler ve yazarlar dilin anlatım imkânlarını geliştiren kişilerin başında gelir. Bu yazıda Salâh Birsel'in *Kahveler Kitabı* adlı eseri aracılığıyla Türkçenin söz varlığına kazandırdığı sözcükler/sözler üzerinde durulmuştur.

Seksen yıllık bir yaşam süren Salâh Birsel (1919-1999), özellikle deneme ve günlük türlerinde ortaya koyduğu ürünlerle Türk edebiyatında haklı bir ünün sahibi olmuştur. Sanatçı on ikisi çeviri olmak üzere toplamda altmış iki esere (Çelik 2003: 11) imza atarak geride oldukça geniş bir külliyat bırakmıştır. Roman sanatında tek bir eser kaleme alan (*Dört Köşeli Üçgen*, 1961) yazar, şiir türünde de örnekler vermiştir. Ancak Salâh Birsel denince ilk akla gelenler, daima onun denemeci ve günlükçü kimlikleri olmuştur.

Salâh Birsel isminin çağrıştırdığı ikinci alan, dil yani Türkçedir. Sanatçı; ürettiği yahut ağızlardan devşirdiği sayısız sözcük, ürettiği onca deyim ve sözcüklere yüklediği çeşitli anlamlarla Türkçenin söz varlığına hatırı sayılır bir katkı sağlamıştır. Bulduğu, yakıştırdığı sözleri Türkçeye armağan eden Birsel, Türkçenin güncel sözlüklerine canlılık katan tanık cümleleriyle bu tür eserlerde adından sıkça söz ettirir. Fakat onun hayat verdiği sözcükler ile bilinen sözcüklere yüklediği yeni anlamların -yaza-

rın kendi deyişiyile- **bütün bütüne** sözlüklere kazandırıldığını söylemek güçtür.

Eldeki çalışmada bu eserin 1975 yılında Koza Yayınları'ndan çıkan ilk baskısı esas alınmıştır. Madde başı ve madde içi söz varlığının tespiti TDK tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün (=TS) son baskısına (2011) müracaat edilmiştir. Çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda eser baştan sona okunmuş, bu sırada TS'de madde başı/madde içi olarak bulunmayan veya bulunup da farklı bir anlam taşıyan sözler tanık cümlesi ve sayfa numarasıyla fişlere yazılmıştır. Tanık cümlelerin yazılışında yazarın kullanımına müdahale edilmemiştir.

baş çekmek: Yükselmek.

“Yangın göz açıp kapayıncaya kadar çevreye yayılmış ve ateş Aşık Paşa'ya doğru yürüyüp Çeşmi Efendinin ‘katları göklere **baş çekip** tavanları lacivert altın ile süslü’ sarayına yapışmıştır.” (14)

belleğine çekmek: Ezberlemek.

“Zekâi Dede'nin sayesinde abecesini öğrendiği musikimizin kimi önemli parçalarını **belleğine çeker.**” (49)

çarmakçur yapmak: Rakı içmek. TS'de geçmeyen bu söz, Aktunç'un (2010: 71) hazırladığı sözlükte “rakı içmek” şeklinde karşılık bulmuştur.

“Çünkü akşamcılar buraya **çarmakçur yapmaya** gelirler.” (91)

çiziştirmek: Yazmak, kaleme almak.

“Külhani Edipler yazarı Fazlı Necip'e yazdığı tiyatro mektuplarını da burada **çiziştirmiştir.**” (122)

çuhadar: İşçi, hizmetçi. Bu sözcük TS'de (TDK 2011: 570) “Osmanlı Devleti'nde padişahın hizmetinde bulunan sarayın büyük memurlarından her biri.” tanımıyla yer almıştır. Birsel'in kullanımı, TS'ye ikinci anlam olarak eklenmelidir.

“Bu çayevini işleten Hacı Murat bir bez fabrikası **çuhadarıdır.**” (145)

doğrusunda: Aslında, esasen.

“Ne ki bu cakalı ve saldırgan görünüşlüler, **doğrusunda**, kuru gürtlüden başka bir şey değildir.” (171)

döşenmek: Uzun uzadıya yazmak veya anlatmak. *TS*'deki üç anlamdan sonuncusu “uzun uzadıya ve yererek yazmak” şeklindedir. Birsel'in söze yüklediği anlam, sözlükteki bu karşılıktan ayrılmaktadır. *TS*'ye dördüncü anlam olarak eklenmelidir.

“Doğrusu, bir yürekliliktir kahvelere övgü **döşenmek**.” (24)

fık fık kaynamak: Çok kalabalık olmak. (Ayrıca fık fık için bk. Zülfikar 1995: 211 ve TDK 2009a: 1850.)

“Yeşiltulumba'da kahvehaneler **fık fık kaynar**.” (85)

gömme töreni: Cenaze töreni.

“Çiroz Ali'ye İstanbul'da eşi, benzeri görülmemiş bir **gömme töreni** düzenlenir.” (180)

hukuktandır: Herkesin hakkını gözeten kimse. Bugün *TS*'de (TDK 2011: 1030) Arapça kırık çokluk yapısındaki *hukûk* sözcüğün teklik biçimi olan *hakk* sözcüğüyle kurulmuş *haktanır* sözcüğü yer almaktadır. Bu söz, *TS*'deki *haktanır* maddesine gönderme yapmak suretiyle esere dâhil edilmelidir.

“Naci vefalı, **hukuktandır**, dürüst, yürekli, hayırsever, gönlü büyük bir kişidir.” (122)

hiş piş etmek: Gönül eğlendirmek amacıyla bir kimseye laf atmak.

“Zarif konak arabaları içinde etrafa gülücükler saçan ipek feraceli bayanlarla **hiş piş etmek** de işine gelmez.” (103)

ılınmak: Azalmak, hafiflemek. *TS*'ye ikinci anlam olarak ilave edilmelidir.

“Yoksulluğu Ahmet Mithat'a damat olduktan sonra biraz **ılınır**.” (122)

içi tıp etmek: Üzölmek, içi acımak.

“23 Mart 1974 günü Halit Eskişar ve Sabahattin Batur eşliğinde Salâh Birsel eciş bücüş bina ve fabrikalarla dolmaya başlayan Haliç'in 1948 yılındaki manzarayı bile arattığını **içi tıp ederek** görmüştür.” (52)

istim evine dönmek: Zilzurna sarhoş olmak. *İstim* (< *İng.* steam: buhar) bugün argoda “rakı, ispirotolu içkiler” (Aktunç 2010: 155) anlamında kullanılmaktadır.

“Limonludan sonra da gelsin rakılar, gitsin rakılar. En sonunda da bir dostunun kolunda tam **istim evine döner**.” (271)

kahvefuruşluk: Kahve ticareti yapmak, kahve satmak.

“Bunlar Tahtakalede birer büyük dükkan açıp *'kahvefuruşluğa'* başlamışlardır.” (11)

kahvelenmek: Kahve içmek.

“1940 yıllarında Küllük'te Yahya Kemal daha sık *kahvelenir.*” (316)

kantar kantar: Çok miktarda, kilo kilo.

“Tecimenler San'a ve Yemen'deki ortaklarından yine *kantar kantar* kahve getirmeye başlarlar.” (18)

karık: Kısık. Bu sözcüğün *Derleme Sözlüğü*'ndeki (TDK 2009b: 2662) karşılıklarından biri ses için kullanılan “kısık”tır. Aynı eserdeki (TDK 2009b: 2663) notlar, “ses kısılmak” anlamındaki *karıkmak* fiilinin de bazı ağızlardan derlendiğini gösteriyor. Birsel'in kullanımı, *TS*'deki *karık* (II) maddesine dördüncü anlam olarak eklenmelidir.

“Halit Fahri Moda burnunda kıza gönlünün en gizli yanlarını açtığı vakit, kızın biraz ötede duran ve o ana kadar hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranan dadısının kart ve *karık* sesi işitilir.” (276)

keçe külâh edilmek: Bu söz, yazar tarafından sayfa altındaki dipnotta şöyle tanımlanmıştır: “Suç işleyen bir subayın rütbesinin sökülüp ordudan çıkartılması.” Bu deyim, hem yazarın verdiği tanım ile hem de “Bir işten veya görevden atılmak, uzaklaştırılmak” anlamıyla iki anlamlı olarak *TS*'ye ilave edilmelidir.

“Uzunçarşılı iken *keçe külâh edilmiş* olan Badik Ömer, Muratpaşa'lı İhsan, ünlü kumarbazlardan Örucü Salih ise manide olduğu kadar destan ve semai okumakta da ustadır.” (178)

kemerini bağlamak: El vermek, icazet vermek. Bu söz Alevi-Bektaşî geleneğinde “manevi olgunluk ve bağlılığın bir işareti olarak belirli bir kademeye ulaşmış dervişin beline özel bir merasimle kuşak dolamak” (Korkmaz 2005: 392) anlamındadır. Bu söz, hem bir terim olarak hem de bir deyim olarak *TS*'ye eklenmelidir.

“Peygamberin izni ile Uveysel Karânî *kemerini bağlayıp* pîr olmuştur.” (11)

kesik: Yazar bu sözcüğün yanına ayrıç içinde “mahmurluk” notunu düşmüştür. “Mahmurluk” on ikinci anlam olarak *TS*'ye alınmalıdır.

“Bu kahve kabuğu yaz günlerinde içilse sabah uykusundan doğan *kesiği* giderirmiş.” (9)

kıssahan: Kıssa anlatıcısı, meddah.

“*Kıssahanlar*, çengiler de bu kahvelerde hüner gösterir.” (14)

koltukaltı: Gizli ve küçük (yer). Bugün *TS*'de (TDK 2011: 1465) ayrı yazılan ve iki anlamla temsil edilen *koltuk altı* sözcüğü vardır. Ancak yazarın kullandığı söz, anlam ve yazım yönüyle *TS*'den ayrılmaktadır. *TS*'ye bitişik yazılan ve yukarıdaki anlama gelen *koltukaltı* sözcüğü eklenmelidir.

“Küllük Kahvesi Beyazıt Camiinin Aksaray'a bakan kapısı altında, kuytu, *koltukaltı* bir yerdir.” (303)

maydanoz doğramak: Hiç ilgisi olmadığı hâlde bir işe karışmak.

“Ne var, biz böyle oyuna *maydanoz doğramaya* kalkınca ‘Şairlik’ oyununun sonuna geldiğini bile anlayamayız.” (209)

mutavassıt: Orta hâlli, gelir düzeyi ne düşük ne de yüksek olan. Bugün *TS*'de (TDK 2011: 1715) “aracı” anlamına gelen *mutavassıt* sözcüğü vardır. Yazarın kullanımı, *TS*'ye ikinci anlam olarak eklenmelidir.

“Hacı Reşit'in dükkânında post kuran *mutavassıtlar* arasında Muallim Naci başı çeker.” (122)

nedir: Ne var ki, fakat.

“Bu sırada arkadaşlarından ikisi, onun haline üzülerek kendisini bulmak ve ona yardım etmek için sürgün yerine gelirler. *Nedir*, bunların ikisi de uyuza yakalanmışlardır.” (10)

ne ki: Fakat, ne var ki, ne yazık ki. *TS*'de (TDK 2011: 1758) aynı anlama gelen madde içi *ne var ki* sözü vardır. *Ne ki* sözü de aynı maddeye eklenmelidir.

“*Ne ki* bu cakalı ve saldırgan görünümlüler, doğrusunda, kuru gürlütüden başka bir şey değildir.” (171)

ortaya sermek: Gizlemeden, olduğu gibi açıklamak.

“Celal içi dışı bir ozanlardandır. Her şeyi *ortaya sermekte* bir sakınca görmez.” (315)

pırpır: Çapkın, hovarda. Bu sözcük, Türkçenin argo sözlüklerinde (bk. Aktunç 2010: 244, Devellioğlu 1980: 133) “çapkın, uçarı, hovarda” anlamlarıyla temsil edilmektedir.

“İstanbul’un **pırpırlar** argosunda ‘Ağabeyciğim’ karşılığında ‘Abiş’ denilirdi.” (231)

pırradak: Birden. Bu sözcük *Derleme Sözlüğü*’nde (TDK 2009c: 3446) “birdenbire ve ses çıkararak (uçmak için)” açıklamasıyla yer almaktadır.

“Şemsiyeler o yıllarda güneşe karşı bir kalkan olarak kullanılmaz. Bir süs eşyasıdır. Topu da **pırradak** havalanacak bir güzelliktedir.” (102)

post kurmak: Bir yere sürekli gitmek, bir yerde sürekli bulunmak.

“Hacı Reşit’in dükkânında **post kuran** mutavassıtlar arasında Muallim Naci başı çeker.” (122)

Rumiyoz: İstanbul’da yaşayan Rumlar. Birsal (1991: 93) bu sözcüğün anlamını bir başka eserinde “İstanbul’daki Rumlara verilen addır.” şeklinde izah etmiştir.

“Ta Kuledibinden, Beyoğlundan kalkıp buraya gezmeye gelmiş olan Yahudi kadınlar, Ermeni duduları, levantanlar ve **rumiyozlar** da içeri girip dans edenleri yakından görmek için can atarlar.” (295)

Rutubetli: Hassas, çabuk etkilenen. *TS*’ye ikinci anlam olarak eklenmelidir.

“Ama mizacı **rutubetli** olanlara, özellikle kadınlara çok uygundur.” (12)

soğan doğranmak: Değinilmek, bahsedilmek.

“Darüttalim Kıraathanesi’nde de her kahvede olduğu gibi felsefeden piyasaya değin her türlü konuya **soğan doğranır**.” (161)

sol tutmak: Bu söz, yazar tarafından sayfadaki dipnotta şu şekilde tanımlanmıştır: “Hicazkâr, Hicazkürdi, Nihavent gibi sol perdede karar bulan şarkılarda çalgıcının sol perdeye vurarak kararı duyurmaya çalışması.” Bu söz bir müzik terimi olarak *TS*’ye eklenmelidir.

“Ahmet Rasim darbuka ile zilli maşanın ise **sol tutmaktan** başka işe yaramadığı düşüncesindedir.” (173)

varınca: Kadar, dek.

“Padişaktan dilenciye **varınca**, halk birbirini kesip biçmekle eğlenir.”
(14)

yetişmek: Yeterli olmak, kâfi gelmek.

“Ama XVIII. yüzyıldaki İstanbul kahvelerinin bolluğunu anlamak için 1791-1792 yılında, III. Selim zamanında yazılan Bostancı Defterlerine bir göz atmak **yetiştir**.” (48)

yapraklanmak: Sürekli ve hafifçe oynamak, kıpırdanmak. Bu sözcük, *TS*'de “yaprakları çıkmak, yaprak oluşmak” şeklinde açıklanmıştır. Birsel'in sözcüğe yüklediği anlam, *TS*'ye ikinci anlam olarak eklenmelidir.

“Bayanların üstlerindeki zarif feraceler de huş-huş **yapraklanır**.”
(102)

yampirileşmek: Eğrilmek, eğri büğrü olmak.

“Bu ele avuca sığmaz müşteriler ceket omuzda, fes **yampirileşmiş** olarak gelirler.” (171)

zenperestlik: Zamparalık.

“XIX. yüzyılın sonlarında Aksaray ‘**zenperestlik**’le ilgili her türlü olayların çıktığı semttir.” (86)

Kaynaklar

Abdullah Çelik (2003), *Salâh Bey Kitabı*, 1. bs. İstanbul: Yom Yayınları.

Aktunç, Hulki (2010), *Büyük Argo Sözlüğü*, 7. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Birsel, Salâh (1975), *Kahveler Kitabı*, İstanbul: Koza Yayıncılık.

_____ (1991), *Geceyarısı Mektupları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Devellioğlu, Ferit (1980), *Türk Argosu*, 6. bs., Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Korkmaz, Esat (2005), *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

TDK (2009a), *Derleme Sözlüğü - III*, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2009b), *Derleme Sözlüğü - IV*, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2009c), *Derleme Sözlüğü - V*, 2. bs., Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara: TDK Yayınları.

Zülfikar, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yayınları.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts